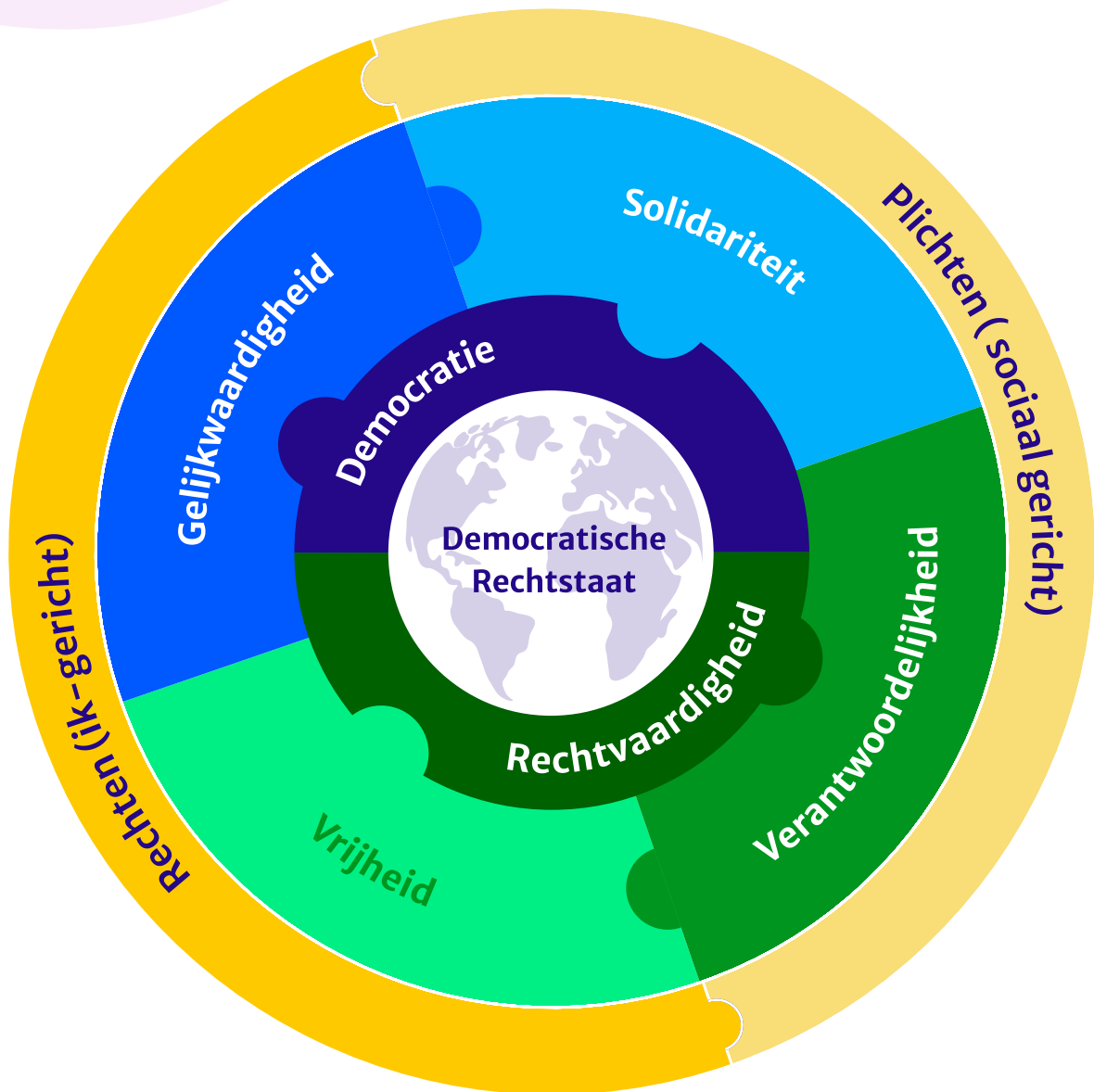

WERELD BURGERSCHAP

De leerling als wereldburger

Gürkan Çelik

Ferd Stouten

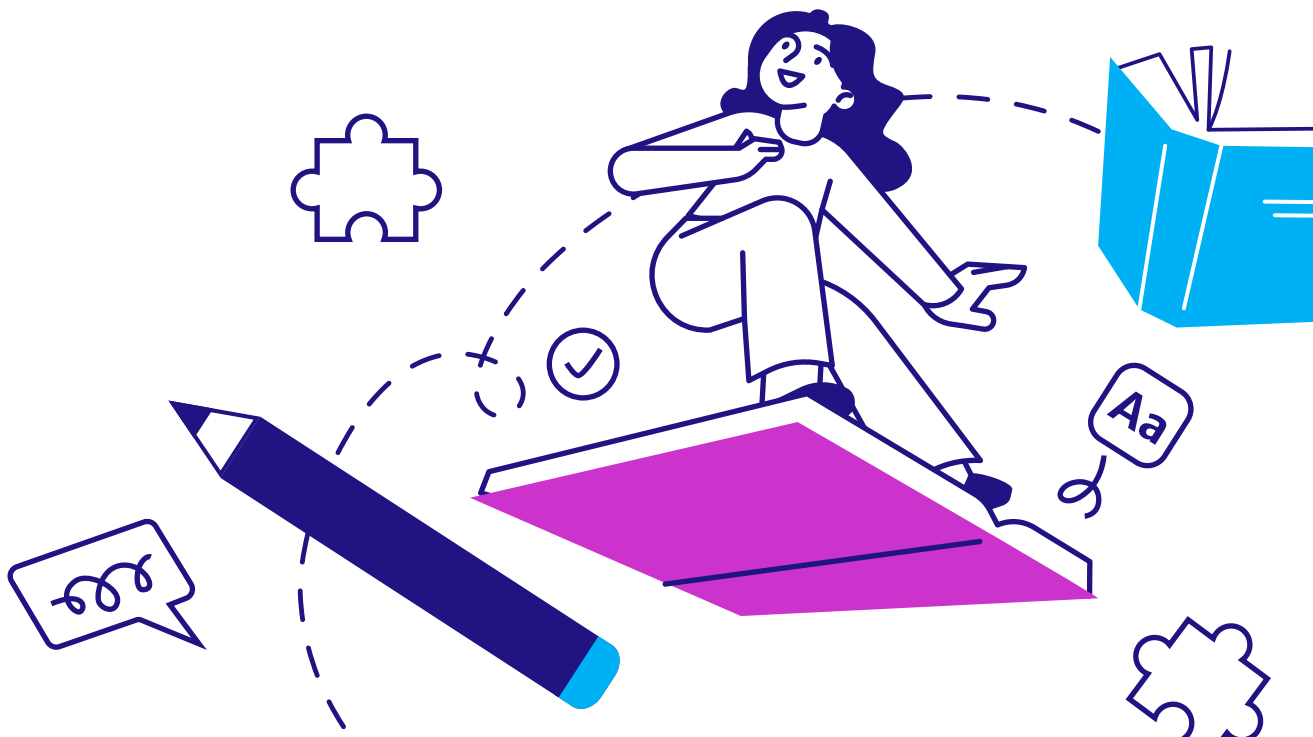
John Zant

Met bijdragen van
Maud van Steen & Isabeau van Velsen

Een witboek over onderwijs in wereldburgerschap

Burgerschapsvorming is meer dan maatschappijleer en is net zo belangrijk als les in taal en rekenen. Dat weet inmiddels bijna iedereen in onderwijsland. Maar h oe je dat kunt doen en welke inzichten uit de wetenschap en praktijk nodig zijn, dat is voor veel scholen nog een zoektocht. Nog sterker geldt dat voor de verrijking en verdieping van de burgerschapsvorming in hun schoolvisie en curriculum. Dit witboek schetst richtingen en geeft praktische tips voor een doorlopende leerlijn voor wereldburgerschap.

Dat leest u goed, want wereldburgerschap is een noodzakelijke vaardigheid die iedere leerling  n iedere leraar zich eigen zou moeten maken. De essentie ervan is dat de mensen zich verantwoordelijk voelen voor de gevolgen van hun eigen gedrag voor anderen, voor de leefomgeving en voor de toekomst. Immers, de wereld is ieders verantwoordelijkheid.

Een helpende hand bij wereldburgerschapsonderwijs

Het onderwijs in burgerschap is net zo belangrijk als les in taal en rekenen. Dat weet inmiddels bijna iedereen in onderwijsland. Maar niet iedereen is zich ervan bewust dat onderwijs in wereldburgerschap een enorme verrijking en verdieping voor scholen, leerkrachten en uiteraard leerlingen zorgt. De vraag is hoe doe je dat, hoe zorg je voor de waardevergroting van die wettelijke verplichting. En wat betekent dat eigenlijk, wereldburgerschap? Wij als platform voor wereldburgerschap leggen dat uit en reiken scholen en leerkrachten de helpende hand voor het creëren van een doorlopende leerlijn voor wereldburgerschap.

Ons team vertelt hier wat dit concreet inhoudt, hoe je zo'n leerlijn vormgeeft en wat het oplevert voor het schoolklimaat. Bovendien laten we zien hoe ons hulpmiddel ondersteuning biedt.

Leergang wereldburgerschap

Maar er is meer. We bieden een leergang voor schoolleiders en docenten over wereldburgerschap in het onderwijs. De leergang verschaft theoretische bagage en traint de deelnemers in het denken over en werken met een leerlijn wereldburgerschap. We leggen uit hoe je als school je visie, het curriculum en de cultuur kunt ontwikkelen en hoe je de burgerschapscompetenties van de leerlingen kunt meten.

Lees hier meer over de leergang en de trainingen.

www.wereldburgerschap.nl/leergang

Meer weten over wereldburgerschap?

Neem contact op met ons wereldburgerschapsteam

www.wereldburgerschap.nl
info@wereldburgerschap.nl
085 007 04 35

Inhoud

Een helpende hand bij wereldburgerschapsonderwijs	4
1. Onderwijs in wereldburgerschap	6
2. Burgerschapsvorming	6
3. De essentie van wereldburgerschap	8
4. De uitgangspunten	9
5. De kernwaarden	11
6. Kennis, vaardigheden en gedrag	12
7. Wereldburgerschapmodel	14
8. De integrale aanpak	17
9. De opbouw van een doorlopende leerlijn	20
10. Voortgang en toetsing	23
11. Implementatie	24
12. Hulp op een rij	26
Bijlage A: Voorbeelden van leerdoelen	27
Bijlage B: Noodzakelijke vaardigheden bij leerlingen	28
Bijlage C: De vijf domeinen	30
Bijlage D: Sociaal-emotionele en burgerschapsvaardigheden bij leerkrachten	31
Bijlage E: Stellingen	33
Over de auteurs	34
Referenties	35

1. Onderwijs in wereldburgerschap

Dit witboek geeft richtingwijzers voor onderwijs in wereldburgerschap. In onze wereld vol snelle veranderingen en complexe uitdagingen en bedreigingen is het aanleren van burgerschap essentieel. Burgerschapsonderwijs geeft leerlingen basis om deel uit te maken van een democratische gemeenschap. Bovendien verwerven ze vaardigheden om aan een rechtvaardige, inclusieve en duurzame toekomst te werken.

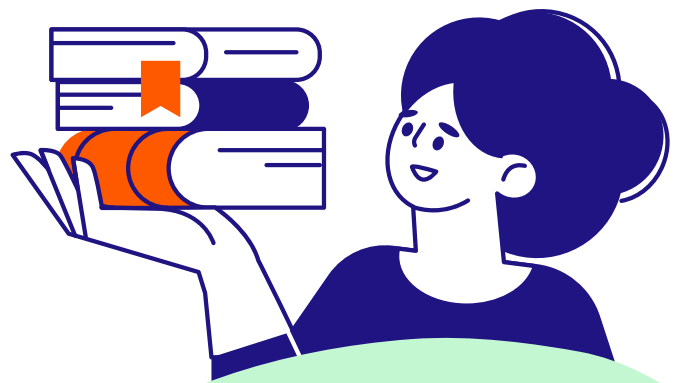
Van het begrijpen van de grondbeginselen van de democratie tot het bevorderen van empathie en intercultureel begrip, wereldburgerschapsonderwijs biedt een fundament waarop leerlingen kunnen bouwen om verantwoordelijke wereldburgers te worden. Het gaat om het kennen van rechten en plichten, en om het cultiveren van kritisch denken, burgerzin en sociale verantwoordelijkheid.

De school is primair de plaats waar leerlingen worden begeleid in hun groei tot zelfbewuste en verantwoordelijke wereldburgers, die in balans met zichzelf en hun omgeving, in een steeds veranderende wereld kunnen functioneren.

2. Burgerschapsvorming

Een aangename plicht. De nieuwe wet die van kracht is sinds 2021 voor burgerschapsonderwijs in het funderend onderwijs heeft het karakter van een verplichting.¹ Maar hóe de scholen er een aangename plicht van maken en hoe ze zorgen voor een verrijking en verdieping ervan, is voor veel scholen nog een zoektocht.

Burgerschapsvorming in Nederland is te beperkt, want de internationale component ontbreekt. Onderwijs in wereldburgerschap heft dat tekort op.

De wet Verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs zegt:

Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op

a. het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school;

b. het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving; en

c. het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.

Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de onder c genoemde verschillen.

Dezelfde waarden, competenties, respectvereisten en kennis over vrede, veiligheid, voedsel, migratie en armoede, die gelden voor Nederlands burgerschap, gelden ook voor wereldburgerschap, maar dan gericht op alle mensen en volken van de hele wereld. Met andere woorden: het is zaak kinderen en leerlingen op te voeden en op te leiden tot goede Nederlandse burgers én tot goede wereldburgers. Tot verantwoordelijke mensen die oog hebben gekregen voor de problemen die de hele wereld bedreigen en die zich bekommeren om alle mensen en niet uitsluitend om de inwoners in Nederland. Het is zaak hun een gevoel van wereldwijde verantwoordelijkheid bij te brengen en hun visie niet te beperken tot de belangen van eigen land en cultuur.² Zeker nu de Nederlandse samenleving veel kinderen kent met een migratieachtergrond.

Naast de wet voor burgerschapsvorming vormen

- de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (URVM),
- de Universele Verklaring voor de Rechten van het Kind (UVRK) en
- de Sustainable Development Goals (SDG's)

de basis voor ons leerplan voor onderwijs in wereldburgerschap.

Leerlingen tot wereldburgers vormen vereist dat ze de nodige kennis opdoen over verhoudingen en processen die in de wereld spelen, en over hun positie in en relatie tot de wereld.

3. De essentie van wereldburgerschap

Het burgerschapsonderwijs dat nu bijna overal in ons land wordt gegeven, is vaak nog nationaal gericht. Het mist de internationale invalshoek. Onderwijs in wereldburgerschap beschikt wél over dat perspectief. Het leert kinderen en jonge mensen zich te bezinnen op hun eigen rol in de wereld. Maar ook op de effecten van hun gedrag voor andere mensen, de natuur en het leefmilieu, nu en later. De leerlingen leren kijken over de eigen lands- en cultuurgrenzen heen. Ze leren hoe ze kunnen samenwerken aan een wereld die vreedzamer, verdraagzamer, democratischer en duurzamer is dan de huidige. Goed burgerschap stopt niet bij onze landsgrenzen, maar bereikt ook de rest van de aardbol.

Wereldwijde samenwerking is van belang om de planeet stabiel te houden en vrede te brengen. Wereldwijde communicatie gaat sneller dan ooit tevoren. Informatie over mondiale ontwikkelingen en gebeurtenissen – zoals de gevolgen van de klimaatcrisis en oorlogen – bereikt ons in een razend tempo. We weten meer dan ooit over de rampen die mensen waar dan ook treffen, maar tegelijkertijd lijkt het alsof we ons niet met hen verbonden voelen.

Om wereldomvattende problemen te begrijpen en op te lossen, zijn alle talenten van alle burgers, groot en klein, nodig. Het is daarom van wezenlijk belang dat de nieuwe generaties hierin meegroeien en kunnen helpen uitwegen te vinden. Wereldburgerschapsonderwijs kan daarvoor een middel zijn.

Samengevat: wereldburgers wegen in hun gedrag de voordelen op korte termijn af tegen de nadelen van dat gedrag op de lange termijn voor zichzelf, voor andere mensen en voor het leefmilieu van onze aarde. Zij passen daar hun gedrag op aan.

Door onderwijs in wereldburgerschap leer je na te denken over je eigen rol in de wereld en de effecten van je gedrag op anderen, de natuur en het leefmilieu. Nu en in de toekomst.

4. De uitgangspunten

Bij het opzetten van een leerlijn wereldburgerschap voor primair, voortgezet en speciaal onderwijs bevelen wij drie uitgangspunten aan:

- A. de wet op het burgerschapsonderwijs;
- B. de Unesco-thema's en waarden;
- C. onze visie op wereldburgerschap.

Daarbinnen is ruimte voor de schooleigen filosofie voor wereldburgerschap, zoals het Oplossingsgericht Onderwijs (OGO) en Montessori- en Daltononderwijs die hanteren. Deze ruimte is nodig en wenselijk om de kernwaarden en de identiteit van de school aan de burgerschapseducatie te verbinden. Bijvoorbeeld voor de scholen met levensbeschouwelijke achtergrond.

Ad A. De wet op burgerschapsonderwijs vormt de belangrijkste kapstok. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) heeft in 2021 wettelijke kaders vastgelegd waaraan het (wereld)burgerschapsonderwijs moet voldoen in het primair, voortgezet en speciaal onderwijs.³ Het is in elk geval nodig dat de wettelijk vastgelegde inhoud – basiswaarden en sociale en maatschappelijke competenties – onderdeel is van de uitwerking van de school.

Naast de wettelijke eisen hanteren organisaties een reeks andere uitgangspunten

Ad B. De Unesco-scholen streven naar het realiseren van vreedzame en rechtvaardige relaties tussen alle mensen.⁴ Leerlingen worden vertrouwd gemaakt met dit gedachtegoed en dragen bij aan internationale verbondenheid, verdraagzaamheid en solidariteit. Dit type scholen biedt een schoolklimaat waarin leerlingen en docenten vanuit verschillende achtergronden harmonieus kunnen samenwerken en op respectvolle wijze kennismaken met de wereld om hen heen. Deze kernwaarden zijn vreedzaam samenleven en democratisch burgerschap. Unesco hanteert vier thema's. (Wereld)burgerschap is een van de vier. De andere drie zijn: vrede en mensenrechten, intercultureel leren en duurzame ontwikkeling. Deze thema's en kernwaarden richt Unesco langs vier pijlers in: leren weten, leren doen, leren samenleven, en leren zijn.

Ad C. Wij, de pleitbezorgers en de opleiders voor wereldburgerschap, hebben als doel een aarde waar mensen harmonieus met elkaar samenleven en samenwerken. Deze ideale situatie kan uitsluitend bereikt worden als iedereen respect en begrip heeft voor elkaars keuzen en leefwijzen. Mensen die geleerd hebben om te gaan met verschillen, benaderen tegenstellingen en conflicten niet met afwijzing, dreiging en geweld. Ze beheersen methoden van geweldloze conflicthantering, zoals discussiëren, overtuigen, bij ongelijk toegeven, vaststellen dat een verschil niet te overbruggen is en daardoor de relatie niet laten verstoren. Ze kunnen metacommuniceren, dat wil zeggen, reflecteren op de wijze waarop men met elkaar omgaat (bijvoorbeeld: ik vind je gedrag bazig, lief, agressief, inconsequent, et cetera). Ze zijn in staat mensen niet op één kenmerk vast te pinnen (bijvoorbeeld jij bent moslim, of kleurling, of homoseksueel). Ze kunnen mensen in hun totaliteit beoordelen met hun talrijke kenmerken, eigenschappen en vaardigheden. Ze zijn losgekomen van het wij-versus-zij denken en handelen.

In wereldburgerschap komen kennis, houding en gedrag samen (zie [figuur 1](#)). Dat uit zich in actieve, mondiale verbondenheid en verantwoordelijkheid die verder reiken dan de eigen cultuurgrenzen. Wereldburgerschap omvat het uitdragen van de universele rechten van de mens, het erkennen en waarderen van interpersoonlijke verschillen en overeenkomsten, en het kennen van de eigen plek binnen de globale samenleving.

Deze uitgangspunten vormen een basis voor de ontwikkeling van de eigen school-specifieke leerlijn voor wereldburgerschap.

Wereldburgers bekommeren zich niet alleen om het eigen belang, de eigen problemen en de eigen leefomgeving, maar zij bekommeren zich ook om de belangen, problemen en leefomgeving van alle mensen op de wereld.

5. De kernwaarden

Aan wereldburgerschap liggen waarden ten grondslag, die zijn gekoppeld aan de kernwaarden van de Nederlandse samenleving. Deels zijn ze ook in de Grondwet vastgelegd. Essentieel is dat iedereen van jongs af aan leert hoe belangrijk democratische waarden zijn. Waarden zijn als het ware het DNA van het menselijk handelen; zij reguleren onze onderlinge omgang overal in de wereld.

In een democratische rechtsstaat zijn de belangrijkste waarden: vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en verantwoordelijkheid. In de wettekst worden alleen de eerste drie waarden expliciet samen genoemd, omdat ze zijn afgeleid van de waarden van de Franse revolutie—vrijheid, gelijkheid en broederschap. In die tijd — ruim tweehonderd jaar geleden — hadden de burgers geen stemrechten waren nauwelijks geïnformeerd. Gehoorzamen aan de autoriteiten was het credo; van eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid was geen sprake. Tegenwoordig hebben mensen stemrecht, zijn via de media goed geïnformeerd, zijn mondiger dan vroeger en willen inspraak. Daarmee zijn ze niet alleen in staat meer maatschappelijke verantwoordelijkheid te dragen, maar ook in toenemende mate verplicht verantwoordelijkheid te nemen. In de wettekst is verantwoordelijkheid als volgt geformuleerd: “Bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving.”

De kernwaarden vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en verantwoordelijkheid zijn net zo belangrijk voor de wereldmaatschappij. Het schoolbestuur, de directie, docenten, leerlingen en ouders kunnen de waarden die zij belangrijk achten voor wereldburgerschap een plek geven in het burgerschapsonderwijs.

Onderwijs in wereldburgerschap integreert de kernwaarden vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en verantwoordelijkheid.

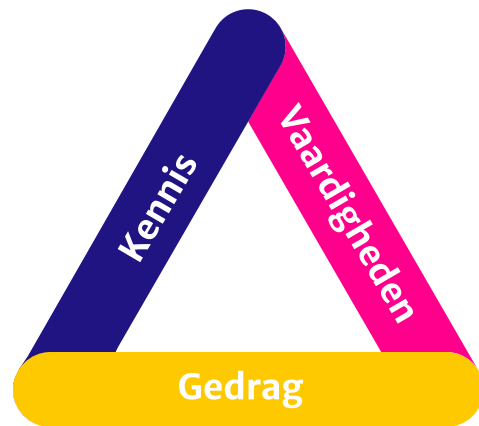
De combinatie van al die waarden en ideeën maakt het mogelijk om tot een omschrijving van wereldburgerschap te komen. De school die dat doet, beschikt over een overzicht van de elementen waaraan de leerlingen dienen te voldoen wanneer ze een stap maken naar het vervolgonderwijs. De kernwaarden kunnen dus per school een ander accent krijgen. Een voorbeeld van zo'n lijst is:

1. Verantwoordelijkheid
2. Respect
3. Saamhorigheid
4. Behulpzaamheid
5. Eerlijkheid
6. Vriendschap/verbinding
7. Geduld
8. Gerechtigheid
9. Zelfreflectie
10. Duurzaamheid

Deze waarden kunnen scholen omzetten in concrete leerdoelen. **Bijlage A** geeft een voorbeeld van de formulering van kerndoelen.

6. Kennis, vaardigheden en gedrag

Deze driehoek is elementair, want een visie op wereldburgerschap krijgt pas vorm als leerlingen zich kennis, vaardigheden en gedrag eigen maken. De kennis en onderwerpen moeten hen uitnodigen tot verdieping en verkenning ervan en er actief naar handelen. De volgende stap is dat leerlingen zich ook de kennis en materie internaliseren en sociaal-emotioneel eigen maken. Dan pas bekijft een thema volledig in hun denken en doen.

Figuur 1. Kennis, vaardigheden en gedrag

Wereldburgerschapsonderwijs kent dus diverse perspectieven

1. Het kan bijdragen aan een grotere betrokkenheid van jongeren, een hechtere verbinding met elkaar en een afname van polarisatie;
2. Het helpt om kinderen en leerlingen voor te bereiden op hun rechten en plichten;
3. Het draagt bij aan sociale cohesie en waardering voor diversiteit en gelijkwaardigheid;
4. Het leert jongeren hoe zij kunnen omgaan met wereldwijde vraagstukken, zoals een pandemie, de klimaatcrisis, armoede, ongelijkheid, vluchtelingen, migratie, digitalisering, oorlog, uitbuiting, neokolonialisme, toenemende bewapening.

SLO hanteert de volgende zes kerndoelen voor burgerschapsvorming in het primair, voortgezet en speciaal onderwijs. Deze kerndoelen vormen drie domeinen en een belangrijke stap naar een eigen curriculum.⁵ De vier kerndoelen in [figuur 2](#) – diversiteit, democratische waarden en democratische en maatschappelijke betrokkenheid – raken het domein samenleving en democratie. Schoolcultuur en maatschappelijke vraagstukken zijn de overige twee domeinen die zelfde benaming van het kerndoel dragen.

Tabel 1. Kerndoelen SLO

1. Schoolcultuur

De school zorgt voor een democratische cultuur.

2. Diversiteit

De leerling handelt respectvol vanuit kennis over een diverse samenleving.

3. Democratische waarden

De leerling geeft aan hoe zijn/haar handelen verbonden is met democratische waarden.

4. Maatschappelijke betrokkenheid

De leerling verkent verschillende mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving.

5. Democratische betrokkenheid

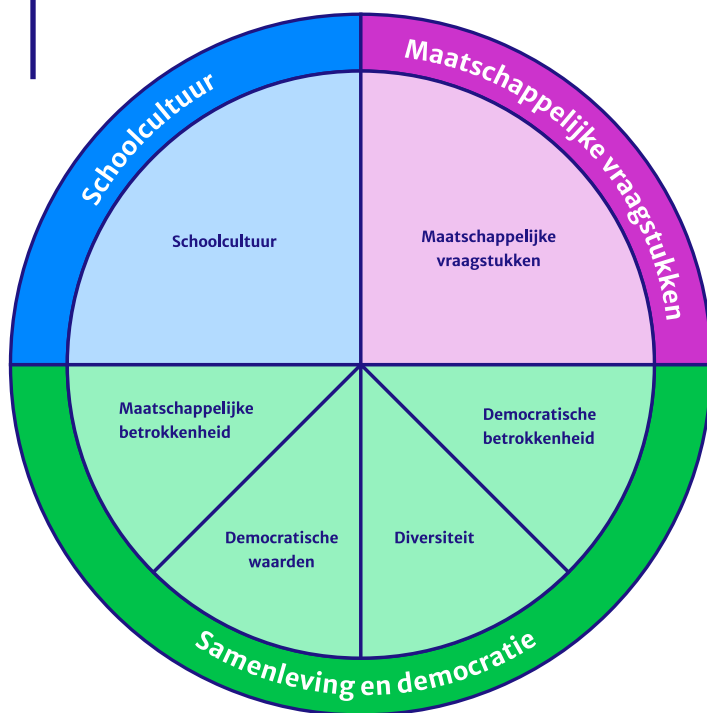
De leerling verkent hoe hij/zij democratisch handelen binnen de democratische rechtsstaat kan vormgeven.

6. Maatschappelijke vraagstukken

De leerling weegt af welke mogelijkheden hij/zij heeft om ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken te handelen.

Deze zes kerndoelen geven scholen richtlijnen om leerlingen te equiperen met de nodige kennis, vaardigheden en ervaringen met betrekking tot de Nederlandse samenleving (zie [tabel 1](#)).

Wereldburgerschap gaat een stap verder en richt zich op de wereld om ons heen. Dit is een opvatting die de eigen land- en cultuurgrenzen overstijgt. De wereldburger leert de verantwoordelijkheden te dragen en te nemen voor de hele wereld en leert actief deel te nemen aan de internationale samenleving.

Figuur 2. Domeinen en kerndoelen SLO

7. Wereldburgerschapmodel

Figuur 3 visualiseert (wereld)burgerschapsvorming vanuit een waardensysteem, waarin de democratische rechtsstaat de kern vormt, samen met de waarden vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en verantwoordelijkheid. De twee kernwaarden in het midden van het wereldburgerschapmodel – democratie en rechtvaardigheid – raken vooral de instituties van de democratische rechtsstaat. De vier waarden eromheen hebben betrekking op de rechten en plichten van de mensen, de (wereld)burgers. Rechten richten zich op individueel belang, terwijl plichten op sociaal en algemeen belang gericht zijn. Wereldburgers bekommeren zich niet alleen om het eigen belang, de eigen problemen en de eigen leefomgeving. Zij doen dat alles ook voor alle mensen in de hele wereld, en passen hun gedrag daarop aan.

In **bijlage B** geven we een overzicht van de hiervoor noodzakelijke cognitieve, emotionele, sociale en praktische vaardigheden bij leerlingen. Leerkrachten zien sociaal-emotionele vaardigheden soms over het hoofd of ze vinden die te moeilijk. Maar het is cruciaal dat leerlingen leren gevoelens te verwoorden, opdat ze die bij zichzelf en bij anderen kunnen herkennen, en die dan ook kunnen betrekken in hun communicatie. Als je emoties wel voelt, maar ze niet kunt benoemen, is de kans groot dat verdriet wordt opgekropt, resulterend in teruggetrokken, angstig of depressief gedrag. Woede wordt dan fysiek geuit, resulterend in pesten en agressief, gewelddadig of destructief gedrag. Antipest-programma's richten zich in de regel op het monitoren, voorkomen en onderbreken van

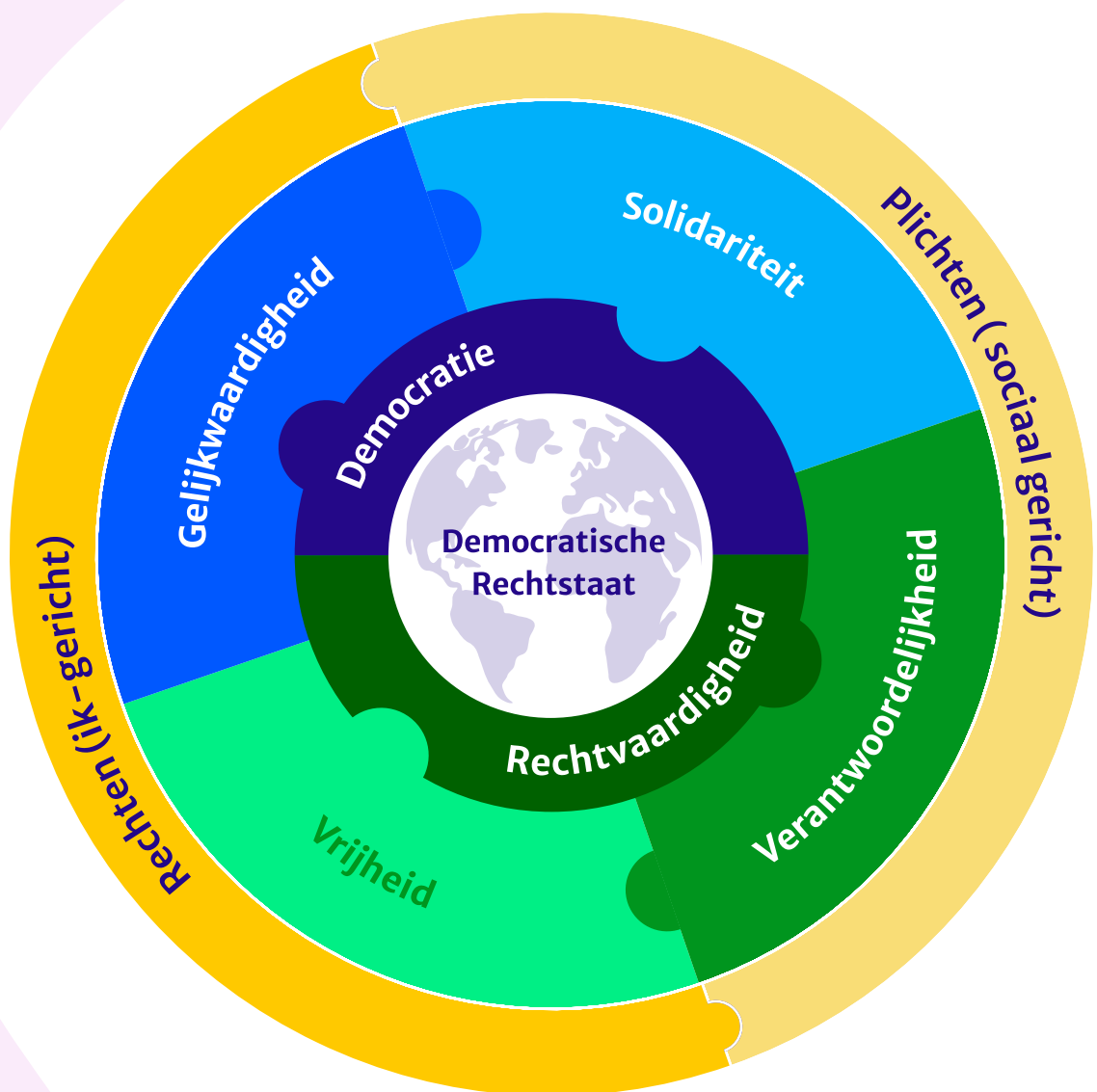
Onderwijs in wereldburgerschap vereist een doorlopende leerlijn en een integrale aanpak voor alle leerjaren en alle onderwijsactiviteiten.

pestgedrag. Als in een dergelijk programma geen aandacht wordt besteed aan het vergroten van bovengenoemde sociaal-emotionele vaardigheden, is het tot mislukken gedoemd. Het blijft dan symptoombestrijding zonder de onderliggende bron, namelijk het gebrek aan sociaal-emotionele vaardigheden, aan te pakken.

De democratische rechtsstaat is gefundeerd op de trias politica, ofwel de driemachtenleer.⁶ Deze term benoemt de scheiding der staatsmacht(en), opgedeeld in drie organen die elkaars functioneren bewaken. De gebruikelijke verdeling kent een wetgevende macht die wetten opstelt (de Tweede Kamer en de Eerste Kamer), een uitvoerende macht voor het dagelijks bestuur van de staat (de overheid) en een rechterlijke macht die deze uitvoering toetst aan de wet.

Tegenwoordig is aan dit stelsel een vierde toegevoegd: de onafhankelijke journalistiek. Zij verricht de volkstoetsing van de democratische rechtsstaat en fungeert als waakhond. Democratie is dat het volk kiest en het beleid bepaalt. Rechtvaardigheid is dat alles op een eerlijke manier gebeurt in de rechtsstaat en in de samenleving.

De vrijheid is verbonden met verantwoordelijkheid. Met andere woorden, het recht op vrijheid is niet vrijblijvend en schept de plicht je verantwoordelijk te gedragen ten aanzien van de vrijheden van anderen. Iedereen heeft de plicht na te gaan of zijn of haar vrijheden niet ten koste gaan van die van anderen of van het milieu.

Figuur 3. Wereldburgerschapmodel

De gelijkwaardigheid staat in verbinding met solidariteit. Het recht op gelijkwaardige behandeling schept de plicht solidair te zijn ten behoeve van de gelijkwaardige positie van anderen. In [tabel 2](#) zijn rechten en plichten uitgelegd.

In [bijlage B](#) zijn cognitieve, emotionele, sociale en praktische vaardigheden opgenomen die gekoppeld zijn aan de rechten en plichten.⁷

In de wettekst en de kerndoelen van SLO is het verantwoordelijkheidsbesef impliciet gebleven, terwijl het een van de voorname waarden en pijlers is van de burgerschapsvorming.

Tabel 2. Rechten en plichten in een notendop

Rechten (ik-gericht)	Plichten (sociaal gericht)
Vrijheid Alle mensen kunnen denken, zeggen en doen wat zij willen tot de vrijheid van de ander in het geding komt.	Verantwoordelijkheid Weloverwogen, doordacht en veilig met de vrijheid van andere mensen omgaan.
Gelijkwaardigheid Mensen hebben dezelfde rechten, krijgen gelijke behandeling en worden niet achtergesteld	Solidariteit Het gevoel van een-zijn met anderen, saamhorigheid, elkaar vertrouwen en rekening houden met anderen.

Noot: Het recht op vrijheid hoort bij de verantwoordelijkheid de vrijheid van andere mensen te respecteren, terwijl het recht op gelijkwaardige bejegening hoort bij de plicht solidariteit te betrachten jegens andere mensen.

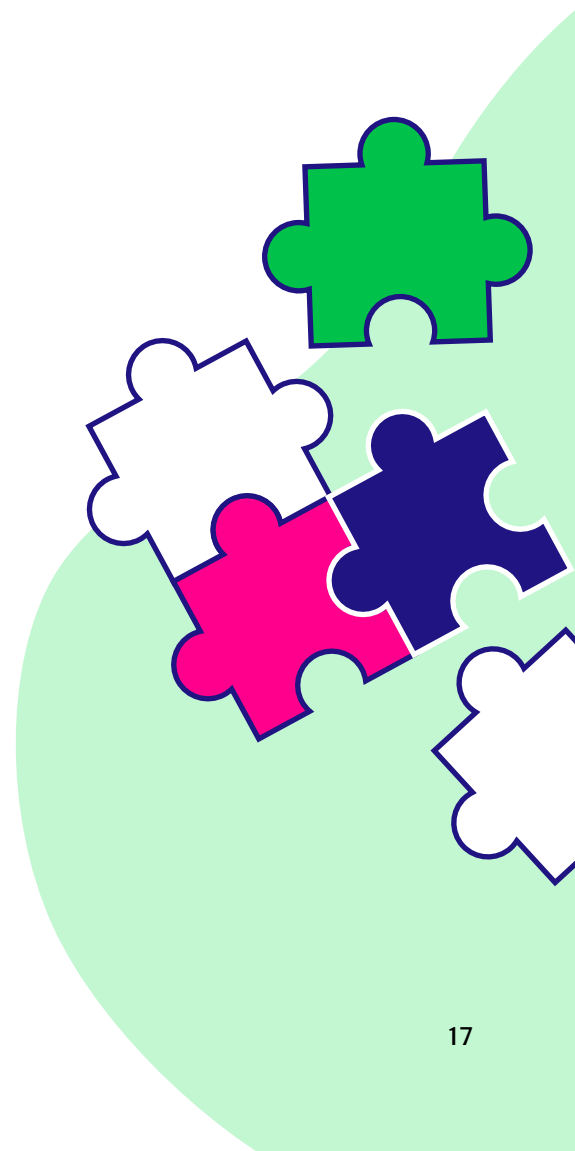
Op basis van dit waardensysteem leren we omgaan met maatschappelijke verschijnselen als diversiteit, globalisering, duurzaamheid en innovatie. Over diversiteit: het kan niet genoeg benadrukt worden, dat iemands identiteit uit talloze aspecten bestaat. Het is daarom van ultiem belang dat kinderen leren hoe onwenselijk het is om op één aspect van je identiteit te worden aangesproken en beoordeeld, of iemand anders op één aspect van diens identiteit vast te pinnen. Racisme en discriminatie ontstaan, omdat mensen tot één aspect van hun identiteit gereduceerd worden. Fanatisme ontstaat, als mensen zichzelf op slechts één aspect wensen te profileren.

8. De integrale aanpak

De vertaling van wereldburgerschap naar leerdoelen en onderwijsinhoud kenmerkt zich door een integrale aanpak.⁸ Anders gezegd, er ligt een centraal concept ten grondslag aan alle onderwijsactiviteiten, in alle leerjaren. De effecten werken door nadat de leerling van school is gegaan. De insteek is dat leerlingen, docenten, onderwijsondersteunend personeel, directie en ouders kennismaken met waarden en normen die uitgaan van waardering en respect voor de mens in zijn uniekheid. Het uiteindelijke doel van de integrale aanpak – schoolbreed en zelfs over de grenzen van de school heen – is gedragsverandering ten positieve. Wil wereldburgerschap impact hebben, dan dient er vooruitgang plaats te vinden voor de hele school en de omgeving, niet alleen in de gedragsontwikkeling van leerlingen. Dat is mogelijk omdat we het hebben over een stijl van leren en een manier van denken, die voortvloeit uit de schoolcultuur. De leerlingen maken zich de stof eigen én ze groeien als wereldburgers, net als de docenten en alle anderen op school.

Als we kinderen op school opvoeden tot wereldburgers, is het van groot belang hierbij de ouders te betrekken, opdat ook zij vertrouwd raken met het aan de kinderen aangereikte waardensysteem. Wellicht kunnen ook andere opvoeders uit de omgeving van het kind (bijvoorbeeld leiders van verenigingen voor kinderen) erbij betrokken worden, opdat alle opvoeders in de directe omgeving het kind vanuit hetzelfde waardensysteem bejegenen.⁹

De vakbekwaamheid van docenten op het terrein van wereldburgerschap is doorslaggevend voor een succesvolle overdracht aan leerlingen.

Didactiek en pedagogiek

Wereldburgerschapsonderwijs gaat uit van verschillende methoden, accenten en uitgangspunten. Dat vraagt om een didactiek die daarop is afgestemd. De scholen zullen een didactische methode moeten aanbieden die de uitgangspunten van wereldburgerschap toetst. De didactiek is activerend, neemt leerlingen serieus, nodigt ze uit tot nadenken en samenwerken, en gaat uit van hun probleemoplossend vermogen. Het ontwikkelen van metacognitie en reflectief vermogen is daarbij minstens zo belangrijk. In de leerlijn bieden we hierbij passende theorieën en praktische tips aan. Wij pleiten ervoor wereldburgerschap niet als een afzonderlijke activiteit aan te bieden, maar als wezenlijk onderdeel van de visie van de school op de samenleving en de wereld. Dan pas heeft het effect. Dit betekent dat een doorlopende leerlijn een totale schoolontwikkeling betreft: er is niet alleen aandacht voor de verankering van wereldburgerschap in het beleid en het curriculum, maar ook in de cultuur en eigenheid van de school.

De leerlijn biedt ondersteuning in het opstellen van deze aanpak. Het team van Wereldburgerschap.nl stelt samen met de school een visie op die de basis vormt van de doorlopende leerlijn.

Zoals de didactiek wezenlijk is voor de manier waarop wereldburgerschap inhoud en vorm krijgt, zo is de pedagogische benadering van leerlingen vitaal voor de impact ervan.

In de pedagogiek gaan we uit van gelijkwaardigheid, vertrouwen in de leerlingen en hun vermogen om zelfstandig, met elkaar een leertraject tot een goed einde te brengen. De docent biedt de kaders aan en de structuur waarbinnen de leerlingen werken. Daarnaast is rol van de docent vooral die van begeleider van het proces, inspirator en vraagbaak voor leerlingen. De motivatie van de leerling is van groot belang voor het leerproces, zij wordt ingedeeld in drie kerncomponenten: competentie, autonomie en relatie.¹⁰

- **Competentie** verwijst naar het gevoel van leerlingen dat zij capabel zijn om taken succesvol uit te voeren. Wanneer leerlingen ervaren dat ze competent zijn, verhoogt dit hun intrinsieke motivatie om te leren en hun doorzettingsvermogen bij uitdagingen en problemen. Het ontwikkelen van competenties kan bijvoorbeeld door uitdagende maar haalbare doelen te stellen en constructieve feedback te geven.

Sociaal-emotionele burgerschapsvorming is net zo belangrijk als taal en rekenen. Zowel voor leerkrachten als leerlingen.

- **Autonomie** betreft de mate waarin leerlingen zich vrij voelen om hun eigen keuzes te maken en controle hebben over hun eigen leerproces. Autonomie wordt bevorderd door leerlingen keuzes te bieden in hun leeractiviteiten en door een leeromgeving te creëren die zelfgestuurd leren ondersteunt. Wanneer leerlingen autonomie ervaren, voelen ze zich meer betrokken en gemotiveerd om te leren.
- **Relatie** draait om de verbinding en wederzijdse waardering tussen leerlingen en hun leraren en medeleerlingen. Sterke relaties stimuleren leerbaarheid en een gevoel van veiligheid en zijn essentieel voor een positieve leerervaring. Leraren kunnen relaties bevorderen door een ondersteunende en respectvolle leeromgeving te creëren en door aandacht te besteden aan de individuele behoeften van leerlingen.

Bij de burgerschapsvorming gaat het vooral om het verbreden van de visie van de leerling op het samenleven vanuit een wereldomvattend perspectief: het verbinden van het mondiale met het lokale of het omgekeerde. Ook voor pedagogiek is in de leerlijn aandacht. Belangrijke pedagogische theorieën worden gekoppeld aan de praktijk van wereldburgerschapsonderwijs.

Wereldburgerschap is een noodzakelijke vaardigheid die iedere leerling én iedere leraar zich eigen moet maken.

9. De opbouw van een doorlopende leerlijn

Een doorlopende leerlijn voor wereldburgerschap vereist een integrale aanpak die alle leerjaren en onderwijsactiviteiten vorm en inhoud geeft. In de praktijk van het onderwijs in wereldburgerschap worden de eerdergenoemde kaders uitgewerkt in de leerjaren. We zien dan een opbouw van relatief simpel naar complex. Bijvoorbeeld bij peuters kan al worden gestart in het kader van vrede en mensenrechten door het oplossen van ruzies. De schaal kan steeds verder worden vergroot totdat in de bovenbouw van het vwo de leerlingen hun projecten richten op het oplossen van mondiale problemen. De kaders worden elk schooljaar in alle leerjaren aangeboden in de vorm van projecten of opdrachten, vakgericht of vakoverstijgend.

Werkwijzen

A. Concentrische aanpak

Het uitgangspunt van een doorlopende leerlijn is de concentrische aanpak: de thema's en waarden komen elk jaar terug, en worden elk jaar verder uitgediept. Zo bouwen de leerlingen hun kennis over die onderwerpen steeds verder uit en ontstaat er verdieping. Dat is de kracht van een leerlijn die door de leerjaren heen loopt. Bovendien kunnen de docenten zelf beslissen hoe zij les in wereldburgerschap gestalte geven.

Zoals gezegd, is het doel dat de leerlingen zich het gedrag eigen maken en ook uitdragen. Dat houdt in dat er in veel gevallen een structurele

gedragsontwikkeling nodig is. Die kan het best bereikt worden door de stof herhaaldelijk aan te bieden en daar steeds dieper op in te gaan.

Naast de doorlopende opbouw qua complexiteit en verdieping, kan de school andere werkwijzen toepassen om de stof te behandelen, zoals:

- *projectmatig werken*: verschillende thema's en waarden kunnen leerlingen op projectbasis behandelen. Zo kunnen ze bijvoorbeeld onderzoek doen naar een van de universele rechten van de mens en hierover een presentatie geven aan hun medeleerlingen;
- *ervaringsgericht werken*: de leerlingen gaan op excursie naar musea, theaters, voedselbanken of ergens anders waar ze kunnen ervaren hoe belangrijk inclusie, tolerantie of naastenliefde is;
- *coöperatief leren*: leerlingen werken in groepsverband samen aan wereldburgerschap. De focus ligt hier meer op samenwerken dan op het resultaat; dit kan bijvoorbeeld goed toegepast worden als er veel diversiteit is onder de leerlingen.

Toekomstige wereldburgers leren hoe ze kunnen samenwerken voor een vreedzame, democratische, inclusieve en duurzame wereld.

De Montessorimethode spoort leerlingen aan om zelf uit te zoeken wat wereldburgerschap inhoudt, waarom het belangrijk is en hoe zij ernaar kijken. De uitkomsten kunnen zij in een presentatie terugkoppelen. Op Daltonscholen kiezen leerlingen zelf een methode om in groepsverband meer te leren over wereldburgerschap. Ze zijn vrij om zelf het onderwerp en de werkwijze te bepalen, maar zijn wel verantwoordelijk voor het resultaat. Sommige scholen richten een leerlingenraad op die als adviseur concrete projecten kan aandragen.

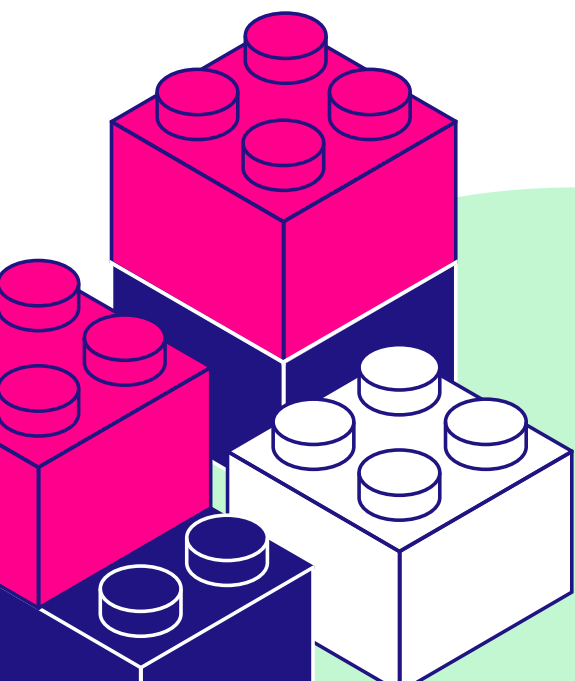
Elk van de bovenstaande methoden past binnen de concentrische aanpak.

Voorbeelden

- De bovenbouw van het primair onderwijs gaat een dag mee helpen bij de voedselbank.
- De onderbouw van het voortgezet onderwijs zet zelfstandig een inzamelingsactie op voor de voedselbank.
- De bovenbouw van het primair onderwijs krijgt een opdracht om over de armoede te praten.
- De bovenbouw van het voortgezet onderwijs werkt een project over het watertekort, de overstromingen of bosbranden uit.

Het thema en het doel blijven dan hetzelfde, de opdracht is aangepast aan het niveau van de leerlingen.

Voor een oplossing van de waternood werpen de leerlingen bijvoorbeeld zich op het realiseren van een waterput in Afrika

B. Thematische benadering

Wereldburgerschap is ook op een thematische manier te benaderen. Zo besteedt het Metis Montessori Lyceum in Amsterdam jaarlijks aandacht aan vier thema's: antisemitisme, racisme, islamofobie en Paarse Vrijdag. Ook de vier Unesco-thema's zijn nuttig om wereldburgerschap vanzelfsprekend te maken in het curriculum en de schoolcultuur:

- **Vrede en mensenrechten:** aandacht voor internationale verdragen voor mensenrechten en rechten van het kind, kritische reflectie op verantwoordelijkheden van burgers en mogelijkheden voor vreedzame oplossingen van conflicten.
- **(Wereld)burgerschap:** aandacht voor het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, zoals wettelijk verplicht gesteld voor scholen. Bij Unesco-scholen gaat het naast lokaal burgerschap ook om wereldburgerschap, met daarbij aandacht voor de verantwoordelijkheid van wereldburgers en de rol van de Verenigde Naties.
- **Intercultureel leren:** het stimuleren van een respectvolle interculturele dialoog, met aandacht voor de eigen identiteit, en voor de culturele, religieuze en etnische diversiteit op school en in de samenleving.
- **Duurzame ontwikkeling:** aandacht voor duurzaamheid in economische, sociale en culturele aspecten van ontwikkeling en reflectie op de rol van de overheid en de eigen verantwoordelijkheid van de burger.

10. Voortgang en toetsing

Het formuleren en meetbaar maken van kerndoelen is onmisbaar voor de ontwikkeling van een curriculum over burgerschapsvorming. SLO heeft de kerndoelen echter zodanig algemeen geformuleerd, dat ze nog niet op zinvolle wijze meetbaar zijn. Er zijn op dit ogenblik weinig gevalideerde instrumenten die de leerresultaten over wereldburgerschap meten. Effectieve toetsing van wereldburgerschap omvat zowel kennis als sociaal-emotionele vaardigheden.

In een concentrische methode die kennis verdiept en vaardigheden en beleving versterkt, zal op het eind van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs vastgesteld moeten worden hoe de leerlingen daarin gegroeid zijn. Deze groei kan op verschillende manieren worden getoetst:

- **Formatief:** bijvoorbeeld door het bijhouden van een portfolio of een ander verzamelwerk van opdrachten, of het doen van assessments of praktijkopdrachten.
- **Summatief:** bijvoorbeeld door het afnemen van een kennistoets. Het effectiefst is om dit op verschillende meetmomenten te doen zodat er een beeld ontstaat van de ontwikkeling die de leerling heeft doorgemaakt. Hiervoor kunnen verschillende gevalideerde meetinstrumenten worden gebruikt.
- Een combinatie van formatieve en summatieve toetsing.

In een portfolio kunnen concrete acties en handelingen worden opgenomen die zijn 'voortgevloeid uit' de behandeling van onderwerpen. Denk aan het verkeersveiliger maken van de wijk, hulp aan vluchtelingen of deelname aan de *INESPO*-duurzaamheidsolympiade voor scholieren in het primair en voortgezet onderwijs.¹¹ Koppel deze opdrachten aan de overkoepelende thema's van wereldburgerschap en laat ze concentrisch van aard zijn.

De uitdaging van toetsing ligt vooral in het meten van sociaal-emotionele vaardigheden. Voor toetsing van de voortgang van de kennis en vaardigheden over wereldburgerschap is het noodzakelijk concrete, toetsbare doelen te formuleren. Het toetsen van kennis is relatief eenvoudig. Een stuk moeilijker is het toetsen van sociaal-emotionele vaardigheden, geweldloze conflicthantering, empathie, samenwerken, verantwoordelijkheid kunnen dragen en nemen, non-discriminatie en dergelijke. Het is echter zaak niet alleen kennis te toetsen, want dan wordt wereldburgerschap in al zijn aspecten gereduceerd tot het vak maatschappijleer van voorheen.

Effectieve toetsing van wereldburgerschapsvaardigheden bij leerlingen richt zich zowel op kennisaspecten als op sociaal-emotionele vaardigheden.

11. Implementatie

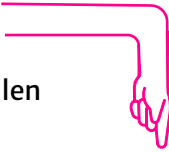
Voor het vormgeven van de doorlopende leerlijn voor goed burgerschapsonderwijs hanteren wij negen ijkpunten. Deze ijkpunten vormen een stappenplan voor het ontwerpen, invullen en implementeren van de leerlijn. De negen ijkpunten zijn:¹²

1. **Visie:** Waar willen wij als school naartoe?
2. **Doelen:** Welke kennis en vaardigheden willen wij onze leerlingen meegeven?
3. **Inhoud:** Hoe komt dit terug in het curriculum?
4. **Aanpak:** Hoe integreren we de doelen in de lessen?
5. **Schoolklimaat:** Hoe is de algehele cultuur op onze school?
6. **Resultaten:** Hoe brengen we de ontwikkeling in kaart?
7. **Professionalisering:** Hoe ontwikkelen we de bekwaamheid van onze school?
8. **Kwaliteitszorg:** Hoe evalueren we het hele programma?
9. **Verbinding:** Hoe realiseren we de koppeling met de maatschappij?

Evaluatie

De volgende vraag is van belang: hoe weten we dat diegenen die onderwezen worden als wereldburgers, ook daadwerkelijk groeien in hun houding, gedrag en vaardigheden? Worden zij actiever, zelfstandiger, werken ze meer samen, zijn ze in staat om zelf

wereldburgers te begeleiden? Het meten van de ontwikkelingen van zowel de leerlingen als de school is een belangrijk onderdeel van het traject van onderwijsvernieuwing, zo ook op gebied van wereldburgerschapsonderwijs. Ook in deze evaluatie kan wereldburgerschap.nl helpen.

Visieontwikkeling is het beginpunt van de leerlijn voor wereldburgerschap. We hebben het over de concrete uitwerking van waar de school naartoe wil. De centrale vragen zijn: wat willen we onze leerlingen meegeven? Welke keuzes hebben we gemaakt en waarom? De visie vormt immers onderdeel van de schoolcultuur. De visie op wereldburgerschap kan dus verschillen per school en wordt bepaald door de keuzes die de school maakt.

Wereldburgerschap gaat verder dan burgerschap en leert leerlingen zich te bezinnen op hun eigen rol in de wereld ten opzichte van de rest van de wereld. De twee scans – een schoolscan en een leerlingscan – zijn buikbare tools voor de evaluatie van wereldburgerschap in het onderwijs. De schoolscan reflecteert op de visie, de vorm en de invulling van de burgerschapsopdracht van de school. De leerlingscan gaat in op de gedragsontwikkeling en meet de competenties van iedere leerling op het gebied van vaardigheden en kennis. Deze scan stelt vast hoe de leerling scoort op de wereldburgerschapsthema's en de vijf domeinen (zie [bijlage C](#)).¹³

Acht tips om wereldburgerschap te integreren in het onderwijs

Het doel van deze tips is om wereldburgerschap in de schoolcultuur te verweven. Dan zijn niet alleen de leerlingen en de docenten ermee bezig, maar ook het ondersteunend personeel en de directe omgeving van de school.

1. Laat wereldburgerschap terugkomen in de missie en visie van de school. Zo maak je het onderdeel van de kernwaarden.
2. Probeer in alle onderdelen van het schoolplan verband te leggen met wereldburgerschap. Ook in het personeelsbeleid en de kwaliteitszorg. Laat de schoolcultuur fungeren als een spiegel van een globaliserende en democratische samenleving.
3. Stel een werkgroep samen bestaande uit groepsleden van de hele school: schoolbestuur, managementteam, docenten, leerlingen. De taak van de werkgroep is het schoolbestuur of de schooldirectie te adviseren en te zorgen voor de coördinatie en programmering van de activiteiten voor de school. Stel een coördinator wereldburgerschap aan.
4. Neem docenten die niet in de werkgroep zitten ook mee in het beleids- en implementatieproces. Geef docenten de ruimte om met thema's aan de slag te gaan of zelf met ideeën te komen voor de verwerking van wereldburgerschap in hun lessen.
5. Laat leerlingen een leerlingenraad vormen waarvan één lid ook aan de werkgroep wereldburgerschapsonderwijs kan deelnemen.
6. Maak ruimte voor wereldburgerschap in elk vak. Dit kan expliciet door bij geschiedenis of aardrijkskunde aandacht te besteden aan de kernthema's. Maar ook impliciet door werkvormen te hanteren die aansluiten bij wereldburgerschapscompetenties. Laat bijvoorbeeld bij Nederlands debatteren in verschillende politieke debatformaties.
7. Organiseer activiteiten als stages, uitwisselingen, excursies, en sta stil bij feestdagen, vieringen en andere bijzondere dagen. Bijvoorbeeld Iftar, Suikerfeest, Paarse Vrijdag en Pride, Ketu Koti, Chinees nieuwjaar, Bevrijdingsdag op 5 mei en de Nationale Indië Herdenking op 15 augustus.
8. Maak ruimte voor een langer lopend project met een kernthema van wereldburgerschap. Koppel het kernthema aan alle vakken op school.

***”Verbeter de wereld, begin bij het onderwijs in wereldburgerschap.”
(Naar Micha de Winter).***

Vakbekwaamheid van docenten

De pabo-opleidingen besteden onvoldoende aandacht aan wereldburgerschapsvorming en de overdracht van goed burgerschap aan leerlingen. Dit terwijl de vakbekwaamheid van docenten in wereldburgerschap doorslaggevend is voor de succesvolle overdracht aan leerlingen. Zij moeten immers de leerlingen op dit gebied onderwijzen en hun vooruitgang structureel meten. Die kennis en kunde komen niet zo maar uit de lucht vallen. Daarom bieden we masterclasses aan die hun kennis, houding en gedrag op dit gebied versterken. Sociaal-emotionele burgerschapsvorming is dus net zo belangrijk als taal en rekenen. Zowel voor leerkrachten als leerlingen. In **bijlage D** passeert een set van deze vaardigheden voor de leerkrachten de revue.

Pabo-opleidingen besteden onvoldoende aandacht aan wereldburgerschapsvorming en de overdracht van goed burgerschap aan leerlingen.

12. Hulp op een rij

Gelukkig zijn veel scholen al aan de slag gegaan met de burgerschapsopdracht. Maar wie nog niet zo ver is, kan rekenen op het team van het team [Wereldburgerschap.nl](https://www.wereldburgerschap.nl). Zie hier het overzicht van ons hulpaanbod:

- uitdenken en uitwerken van de visie op (wereld) burgerschapsvorming;
- ontwikkelen en implementeren van een doorlopende leerlijn;
- ontwikkelen en implementeren van meetinstrumenten voor de resultaten;
- verzorgen van implementatie in de school;
- bijscholen van docenten.

Dat doen we door middel van:

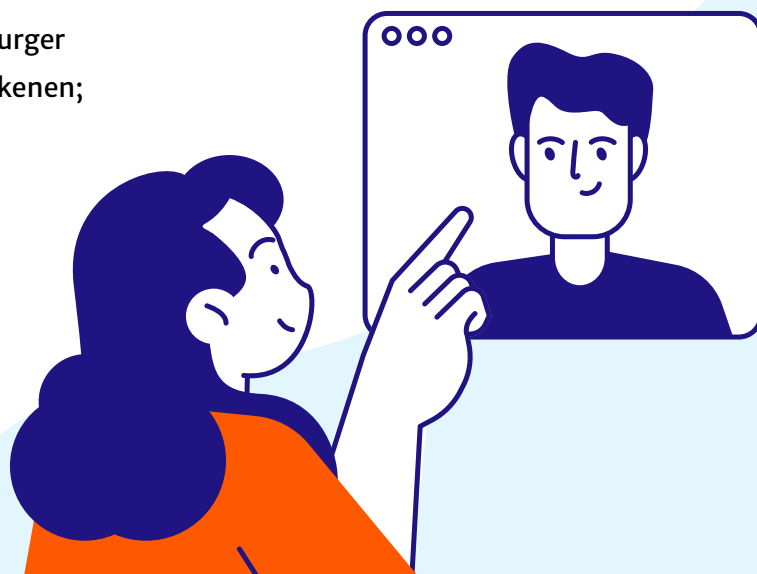
- inspiratiesessies en leertrajecten;
- quickscans en verkenningen;
- een leergang voor schoolleiders en docenten over wereldburgerschap en diversiteit en inclusie.

Voorbeelden van leerdoelen

De leerling...

- kijkt met empathie, harmonie en oprechte nieuwsgierigheid naar de nabije en verre medemens en zijn cultuur;
- heeft een brede visie op de wereld ontwikkeld;
- kan analytisch en kritisch denken;
- weet met respect om te gaan met andere leefwijzen, religies en culturen en kan deze waarderen;
- kijkt vanuit verschillende perspectieven naar mensenrechten, democratie en burgerschap (wereld);
- kan spanningen en conflicten tegen hun achtergrond plaatsen;
- kan over ongelijkheid en onrechtvaardigheid oordelen;
- kan het begrip wereldburgerschap uitleggen;
- kan met enkele voorbeelden vertellen waarom hij/zij zich als wereldburger beschouwt;
- kan aangeven wat hij/zij als wereldburger voor de wereld van morgen kan betekenen;
- kan de bestudeerde thema's in beeld beschrijven;
- kan de geleerde theorie in de praktijk brengen en ernaar handelen;
- is zich bewust van zichzelf en van de anderen;
- is zich bewust van zijn/haar omgeving;
- kan zichzelf en zijn/haar omgeving in een groter geheel plaatsen;
- heeft kennis van organisaties als UNESCO;
- kan die kennis koppelen aan de eigen belevingswereld, aan de school en het eigen handelen;
- kan een open en nieuwsgierige houding aannemen;
- kan de tien kernwaarden een plaats geven in zijn of haar levensstijl;
- kan normen hanteren aan de hand van de tien kernwaarden.

Noodzakelijke vaardigheden bij leerlingen

Cognitieve vaardigheden

1. Verwoorden van eigen gedachten, opvattingen, ervaringen, wensen, behoeften, belangen
2. Kritisch en logisch denken, relativeren willen wij onze leerlingen meegeven?
3. Probleemoplossend, praktisch denken
4. Verbanden leggen, verschillen duiden
5. Zelfreflectie, zelfregulering, zelfrelativering, humor, eigen fouten erkennen, overtuigingen bijstellen door nieuwe informatie, vanzelfsprekendheden bevragen
6. Reflecteren op je eigen waarden en normen en die van anderen, en de eventuele verschillen
7. Planning, oriëntatie op jezelf, je studie, je loopbaan
8. Ondernemend, onderzoekend, creatief en initiërend denken
9. ...

Emotionele vaardigheden

1. Herkennen en benoemen van eigen emoties
2. Verbaal en non-verbaal uiten van emoties
3. Herkennen van en openstaan voor emoties van de ander
4. Verbaal en non-verbaal reageren op de emoties van de ander
5. Een band van vertrouwen, vriendschap, liefde opbouwen en onderhouden
6. ...

Praktische vaardigheden

1. Een vraagstelling uitwerken tot een onderzoeksplan, gegevens structureren
2. Doelen stellen, werkwijze bepalen, opties onderzoeken, keuzes maken
3. Initiatief tot actie nemen
4. Taken zelfstandig uitvoeren volgens plan en/of volgens afspraken
5. Leidinggeven en coördineren
6. ...

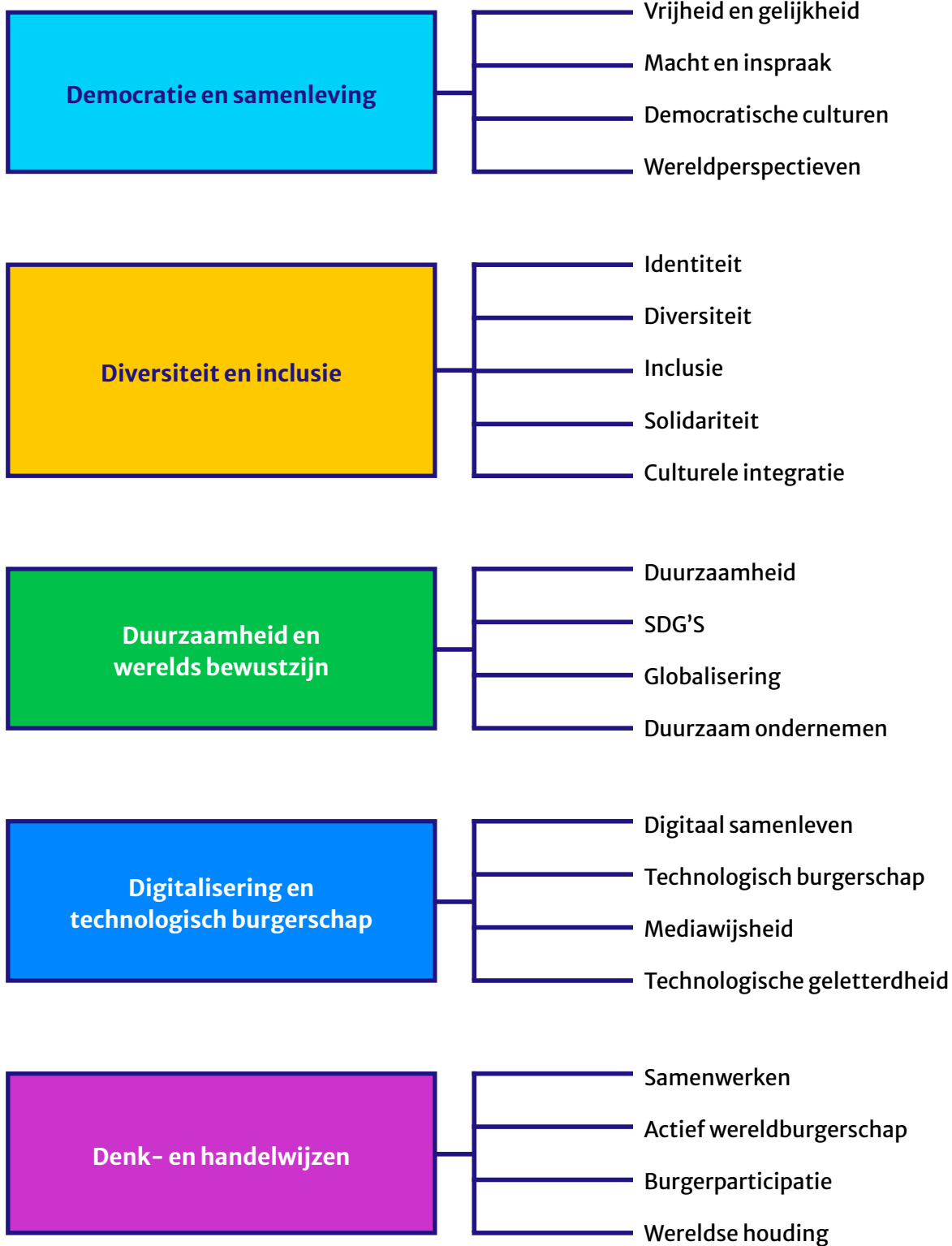
Sociale vaardigheden

1. Luisteren naar en openstaan voor de gedachten, opvattingen, gevoelens, ervaringen, wensen, behoeften en belangen van de ander
2. Empathie, je verplaatsen in de gedachten, etc. van de ander
3. Reflecteren en anticiperen op effecten van eigen gedrag op de ander
4. Omgaan met verschillen, tegenstellingen en conflicten anders dan met afwijzing, dreiging en geweld (discussiëren, overtuigen, etc.)
5. Compromissen sluiten, geven en nemen, wederkerigheid, vergeven, verzoenen, accepteren dat er verschillen zijn en desondanks de relatie voortzetten, etc
6. Bemiddelen bij andermans conflicten
7. Onderkennen dat er meerdere waarheden naast elkaar bestaan, dat de afwijkende waarheid van de ander niet per se onzin is maar een andere kijk op de werkelijkheid
8. Metacommuniceren over de wijze waarop je met elkaar omgaat (ervaar je de ander als bazig, onaardig, slachtofferig, egocentrisch, lui, of lief, inspirerend, sociaal, etc.); praten over wat je in de relatie wel en niet bevalt, hoe je het anders zou willen, qua gedrag en verbale en non-verbale uitingen
9. Gelijkwaardigheid bevorderen en bewaken
10. Rekening houden met minderheidsstandpunten en -belangen
11. Samenwerken, erkennen dat samenwerken meerwaarde heeft (1+1=3)
12. Verantwoordelijkheid nemen en dragen.
13. ...

Bijlage C

Bijlage C: De vijf domeinen

Sociaal-emotionele en burgerschapsvaardigheden bij leerkrachten

1. Eigen mening en opvattingen goed kunnen verwoorden
2. Eigen gevoelens kunnen en durven uiten
3. Eigen gevoelens goed kunnen verwoorden (i.t.t. alexithymia)
4. Eigen gevoelens goed kunnen hanteren
5. Eigen wensen goed kunnen verwoorden
6. Eigen verantwoordelijkheden goed kennen en nemen
7. Goed grenzen kunnen hanteren tussen eigen en andermans verantwoordelijkheden (geen verantwoordelijkheden van anderen overnemen)
8. Goed kunnen luisteren naar opvattingen en meningen van anderen
9. Goed kunnen waarnemen van en empathisch kunnen luisteren naar emoties en gevoelens van anderen
10. Goed kunnen luisteren naar wensen van anderen
11. Goed in staat zijn erkenning te geven aan anderen voor wat betreft hun opvattingen, gevoelens en wensen
12. Goed in staat zijn tegenstellingen in opvattingen, gevoelens en wensen te hanteren zonder a priori uit te gaan van het eigen gelijk of de eigen beleving als norm te stellen
13. Goed in staat zijn compromissen te sluiten bij tegenstellingen en conflicten
14. Goed in staat zijn in redelijkheid en rechtvaardigheid beslissingen te nemen bij tegenstellingen en conflicten zowel in eigen relaties als in relaties tussen anderen

Bijlage D

15. Goed in staat zijn respect te verwerven door voorbeeldgedrag in plaats van respect te eisen op grond van status, door zelf duidelijk te zijn, door goed te luisteren, door empathie, door duidelijk grenzen aan te geven, door redelijke en rechtvaardige beslissingen te nemen en door bereid te zijn tot redelijke en rechtvaardige compromissen
16. Goed in staat zijn kinderen te laten voelen en ervaren hoe prettig samenwerken is en wat dat aan extra's kan opleveren
17. Goed in staat zijn kinderen verantwoordelijkheden te leren dragen en nemen
18. Kinderen goed kunnen motiveren door eigen enthousiasme, door duidelijkheid en beknoptheid, door goed aan te sluiten bij de interesse en actuele gemoedstoestand van de kinderen, door het geven van erkenning en verbale beloning, door het geven van positieve feedback, door gericht en proportioneel straffen als het niet anders kan (grenzen stellen)
19. Goed in staat zijn beginnende agressie onmiddellijk te onderbreken en daaraan gekoppeld een positief alternatief te introduceren
20. Goed in staat zijn tot metacommunicatie, kritisch kunnen kijken naar het eigen handelen en dat van anderen en naar de wijze waarop relationele uitwisseling plaats vindt
21. Goed weten hoe complementaire, symmetrische en up-via-down relaties werken en goed in staat zijn elke relatievorm adequaat te hanteren waarbij men zich goed bewust is van de eigen voorkeur in relatievorm met bijbehorende voor- en nadelen
22. Goed in staat zijn eigen tekorten te onderkennen en daar actief ondersteuning in te zoeken

Stellingen

1. Burgerschapsvorming in Nederland is te beperkt, want de internationale component ontbreekt. Onderwijs in wereldburgerschap heft dat tekort op.
2. Door onderwijs in wereldburgerschap leer je na te denken over je eigen rol in de wereld en de effecten van je gedrag op anderen, de natuur en het leefmilieu. Nu en in de toekomst.
3. Toekomstige wereldburgers leren hoe ze kunnen samenwerken voor een vreedzame, democratische, inclusieve en duurzame wereld.
4. Wereldburgers bekommeren zich niet alleen om het eigen belang, de eigen problemen en de eigen leefomgeving, maar zij bekommeren zich ook om de belangen, problemen en leefomgeving van alle mensen op de wereld.
5. Wereldburgerschap is een noodzakelijke vaardigheid die iedere leerling én iedere leraar zich eigen moet maken.
6. Onderwijs in wereldburgerschap integreert de kernwaarden vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en verantwoordelijkheid.
7. Onderwijs in wereldburgerschap vereist een doorlopende leerlijn en een integrale aanpak voor alle leerjaren en alle onderwijsactiviteiten.
8. De vakbekwaamheid van docenten op het terrein van wereldburgerschap is doorslaggevend voor een succesvolle overdracht aan leerlingen.
9. Pabo-opleidingen besteden onvoldoende aandacht aan wereldburgerschapsvorming en de overdracht van goed burgerschap aan leerlingen.
10. Sociaal-emotionele burgerschapsvorming is net zo belangrijk als taal en rekenen. Zowel voor leerkrachten als leerlingen.
11. Effectieve toetsing van wereldburgerschapsvaardigheden bij leerlingen richt zich zowel op kennisaspecten als op sociaal-emotionele vaardigheden.
12. "Verbeter de wereld, begin bij het onderwijs in wereldburgerschap." (Naar Micha de Winter).

Over de auteurs

Over de auteurs

Dr. Gürkan Çelik

is bestuurder en toezichthouder in het onderwijs en doet onderzoek naar burgerschapsvorming. Hij is mede-initiatiefnemer Wereldburgers voor de Klas en is lid van de de Klachtenadviescommissie (KLAC) van de Onderwijsinspectie.

Ferd Stouten

is voormalige bestuurder van Montessori Scholengemeenschap Amsterdam (MSA), strategisch adviseur, interim-bestuurder en is initiatiefnemer Wereldburgers voor de Klas.

Dr. John Zant

is gepensioneerd klinisch psycholoog en wetenschappelijk onderzoeker, ambassadeur Vreedzame School en Stichting Wereldburger, publicist met betrekking tot geweldloze conflicthantering en (wereld)burgerschap.

Referenties

- 1 Eerste Kamer (2021). Wetwijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs.
- 2 Zant, J.L. (2023). Eigen belang en Algemeen belang. *Tijdschrift 'Eén Wereld'*, 48(1), 6-7.
- 3 OCW (2021). *Wettelijke opdracht burgerschap*. Inspectie van het onderwijs Utrecht.
- 4 Since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defenses of peace must be constructed'. Aldus de essentie van de missie van Unesco-scholen. Zie ook pagina 17 t/m 20 voor de uitgebreide versie van het kwaliteitskader.
- 5 Driebergen, M., Kampman, L. & Oberink, M. (2024). *Kerdoelen Burgerschap*. SLO: Amersfoort.
- 6 Deze verdeling gaat terug op het werk van de Franse verlichtingsfilosoof Charles de Montesquieu (1689-1755), die met deze staatsinrichting een alternatief formuleerde voor het Franse absolutisme.
- 7 Zant, J.L. (2019). *Burgerschapsvorming in het Onderwijs*. Als bijlage Burgerschap van Curriculum.nu.
- 8 Onderwijsraad (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Adviesrapport. Den Haag.
- 9 Horjus, B. (2021). *De Vreedzame Wijk. Verwachtingen en Resultaten*. Proefschrift. Universiteit Utrecht.
- 10 Deze indeling is gebaseerd op de Zelfdeterminatietheorie (ZDT), een invloedrijke theorie in de onderwijspsychologie. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
- 11 INESPO is een internationale milieu- en wetenschapsolympiade voor middelbare scholieren, www.inespo.org.
- 12 *Ijkkunten voor goed burgerschapsonderwijs* (2021). Uitgave van de Academische Werkplaats Sociale Kwaliteit Onderwijs, PO Raad, VO-raad en de Stichting School & Veiligheid.
- 13 Inzichten zijn deels ontleend aan I.A.M. van Velsen (2023). *Wereldvreemd of Wereldwijs? Een Onderzoek Naar de Vormgeving van Wereldburgerschapsonderwijs en Schoolbeleid in Nederland*. Scriptie. Universiteit Utrecht; B. Eidhof (2021). *Handboek Burgerschapsonderwijs. Voor het voortgezet onderwijs*. Editie Wereldburgerschap. Nederlandse Unesco Commissie.

COLOFON

Copyright © 2024

www.wereldburgerschap.nl

Auteurs: Gürkan Çelik, Ferd Stouten en John Zant

Met bijdragen van: Maud van Steen en Isabeau van Velsen

Vormgeving: Madebysens

Wilt u meer weten?

info@wereldburgerschap.nl

085 007 04 35

